

cavüz” deyimi en geniş anlamıyla “kişilik haklarının çiğnenmesi” şeklinde tanımlanmıştır.

Câhiliye Arapları arasında ırz daha ziyade “şeref” anlamını taşımaktaydı. Güce dayalı bir üstünlük fikrinin hâkim olduğu Câhiliye toplumunda cesaret, hürriyet, kadının iffeti, soyluluk, himaye, cömertlik ve mesken dokunulmazlığı gibi ahlâkî temalar da bu üstünlük fikrinin birer yansımasıydı ve bundan dolayı ırz kavramıyla irtibatlandırılıyordu (İA, V/2, s. 680). Bir kişinin cesaretine, atalarına veya cömertliğine yönelik herhangi bir küçümseme, iffetinden sorumlu olduğu bir kadına yahut şahsî meskenine yönelik bir tecavüz onun ırzına yapılmış bir saldırı olarak nitelendirilirdi. Böyle bir saldırıya mâruz kalma çok büyük bir utanç sayıldığı için de ırza tecavüzün intikamı neredeyse cana kastetmenin intikamına eşdeğer tutulurdu. Bu anlayış içinde başkalarının ırzını koruma ve gözetme de ırzdan sayılmaktaydı (Cevâd Ali, IV, 407-408, 573-574).

Kur’ân-ı Kerim’de ırz kelimesi geçmemekte, ancak insanın öteki yaratıklar arasındaki üstün ve şerefli konumu açıkça vurgulanmaktadır (el-Bakara 2/30; el-İsrâ 17/70). Kur’an’a göre insan olmak başlı başına bir değerdir. Hadislerde ise mânevî kişilik değerlerini ifade etmek üzere ırz kelimesinin sıkça kullanıldığı görülmektedir. Hz. Peygamber Vedâ hutbesinde müslümanların kanları, malları ve ırzlarının haram (dokunulmaz) kılındığını açık şekilde belirtmiştir (Müsned, I, 230; Buhârî, “İlim”, 9; Müslim, “Kasâme”, 29, 30). Bu üç haramın beraber zikredildiği başka bir hadiste de kişiye kötülük olarak müslüman kardeşini küçük görüp aşağılamasının yeteceği ifade edilmiştir (Müslim, “Birr”, 32; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 35). Can, mal ve ırz dokunulmazlığının birlikte anılmasından İslâm’ın yaşama hakkına, mülkiyete ve mânevî kişiliğe ilişkin bütün hakları aynı ölçüde güvence altına aldığı sonucu çıkmaktadır. Diğer bir hadiste ise şüpheli şeylerden kaçınan müslümanın dinini ve ırzını korumuş olacağı belirtilirken (Buhârî, “İmân”, 39; Müslim, “Müsâkât”, 107) insanın mânevî kişilik değerlerini ifade eden ırzın din gibi temel bir kavramla yan yana zikredilmesi ilgi çekicidir. Bu ifadeden, kişilik değerlerinin dinî değerler için hakiki zemini teşkil ettiğini,

sağlam bir dindarlığın sağlam ve korunmuş bir kişilikte daha da mükemmel olacağını anlamak mümkündür. Ayrıca bundan, mânevî kişiliğe saldırının dinin özünü ilgilendirdiği ve bazı şekli ihmallerden daha önemli sayıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Resûl-i Ekrem, hac ibadetinin kurallarını sırasıyla yerine getirmekte hata eden bir sahâbiye bunun fazla bir sakıncası bulunmadığını, herhangi bir müslümanın ırzına dil uzatmanın daha büyük bir günah olduğunu söylemiştir (Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 87).

İslâm’da ırza yönelik haksız saldırılar kul hakkını ihlâl sayılmıştır. Bir kimsenin böyle bir davranışta bulunması durumunda tıpkı malına tecavüz eden kimse gibi ondan helâllik dilemesi gerekmektedir (Müsned, II, 506; Buhârî, “Mezâlim”, 10; Tirmizî, “Şifâtü’l-kiyâme”, 2). ırza yapılan saldırıya meşrû ve mâkul ölçüler çerçevesinde karşılık vermek ise ahlâkî bir ödev sayılmıştır. Meselâ Hassân b. Sâbit’ten, bazı müşriklerin Hz. Peygamber’in “ırz”ına yönelik hicivlerine karşı “babasını, dedesini ve ırzını” siper edeceğini belirten bir şiir rivayet edilmiştir (Buhârî, “Meğâzî”, 34; Müslim, “Fezâ’ilü’s-şahâbe”, 157, “Tevbe”, 57). İbnü’l-Esir bu rivayette geçen “ırz” kelimesinin “mânevî kişilik” şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtmiştir (en-Nihâye, “İrz” md.). Buna karşılık, borcunu ödeyecek gücü olduğu halde ödemeyen kimsenin tutumu gibi bir hak ihlâlî söz konusu olduğunda şeref ve saygınlık anlamındaki ırzın yara alacağı belirtilmiştir. Böyle bir durumda haksızlık eden kişinin ırzı sorgulanmaya açık hale gelmiş demektir (Müsned, IV, 222, 388, 389; Buhârî, “İstikrâz”, 13).

İrz kelimesi zaman içinde, korunması gereken mânevî kişilik değerlerinden yalnızca iffetle ve cinsî hayatla ilgili olanlarına hasredilmiş, “ırza tecavüz” tabiri de özellikle Türk örfünde ve hukuk dilinde cinsel tecavüzü ifade eder olmuştur. Bu çerçevede ırzın korunması İslâm hukukunda hem fertlerin temel hak ve sorumlulukları arasında yer almış hem de pozitif hukukun önemli ilgi alanlarından birini teşkil etmiştir. İslâm hukukunda zina ve zina iftirası (kazf) suçları için öngörülen cezalar ve kadın-erkek ilişkilerine getirilen sınırlamalar da esasen bu amaca yönelik tedbirlerdir (bk. KAZF; ZİNA).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü’l-Esir, *en-Nihâye*, “İrz” md.; *Lisânü’l-‘Arab*, “İrz” md.; *Müsned*, I, 230; II, 506; IV, 222, 388, 389; V, 39, 40; Dârimî, “Menâsik”, 72; Buhârî, “İlim”, 9, “Fiten”, 8, “Tevhîd”, 24, “İmân”, 39, “Mezâlim”, 10, “İstikrâz”, 13, “Meğâzî”, 34; Müslim, “Kasâme”, 29, 30, “Birr”, 32, “Müsâkât”, 107, “Fezâ’ilü’s-şahâbe”, 157, “Tevbe”, 57; İbn Mâce, “Fiten”, 2, 14, “Şadâkât”, 18, “Menâsik”, 72; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 35, “Büyü”, 3, “Menâsik”, 87, “Akıyye”, 29; Tirmizî, “Büyü”, 1, “Şifâtü’l-kiyâme”, 2, “Birr”, 18; Nesâî, “Büyü”, 100; Aynî, *‘Umdetü’l-kâri*, Beyrut, ts. (Dâru l-hyâi’t-türâsî’l-Arabî), I, 295-302; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, IV, 407-408, 573-574; Abdülaziz M. Muhsin, *el-Himâyetü’l-cinâ’iyye li’l-ırz fi’s-şer’ati’l-İslâmiyye ve’l-kânûni’l-vaż’i*, Kahire 1989, s. 17-19; Muhammed Cemâleddin Avâd, “Himâyetü’l-İslâm li’l-a’râz”, *ME*, XLVII/7 (1975), s. 750-753; Bichr Farès, “İrz”, *İA*, V/2, s. 679-681.

HAYATİ HÖKELEKLİ

İSBÂ‘

(bk. PARMAK).

İSBAHAN

(bk. İSFAHAN).

İSFAHAN

(bk. İSFAHAN).

İSFAHAN

(اصفهان)

Türk mûsikisinde bir makam.

Türk mûsikisinin en eski makamlarından isfahan basit ve birleşik olmak üzere iki çeşittir.

Basit İsfahan Makamı. Her bakımdan uşşak ve bayatîye benzemekle birlikte seyir esnasında zaman zaman bu iki makamdan uzaklaşan veya bunlara yaklaşan özellikler taşır. Dizisi, aynen uşşak ve bayatî makamları gibi olup yerindeki uşşak dörtlüsüne nevâ perdesinde bir bûselik beşlisinin eklenmesinden meydana gelir. Nota yazımında donanımına sadece si koma bemoî (segâh) yazılır, gerekli değişiklikler eser içinde gösterilir. Yedeni rast, durağı düğâh, güçlüsü ise bûselik çeşnişsiyle makamın yarım kararının yapıldığı nevâ perdesidir.

Makam bayatî makamı gibi inici-çıkıcı seyredir ve bu yönüyle uşşaktan ayrılır. Genişlemesi de aynı şekilde bayatîde olduğu gibi tiz taraftan ve tiz durak muhayyer perdesine getirilen bir kürdî dört-

lüsüyle, güçlü üzerinde bulunan bûselik beşlisinin dizi halinde uzatılmasıyla sağlanır. Ancak bu sırada bayatîdeki gibi nevâda hicaz, çârgâhta nikriz çeşnileri pek yapılmaz, bu da makamı bayatîden ayrıran bir özelliktir.

Basit İsfahan makamının karakteristik tarafları, seyir esnasında segâh ve acem perdeleri arasında fazlaca gezinilmesi ve segâh perdesinde, uşşak ve bayatî makamlarından daha fazla asma kalışlar yapılmasıdır. Böylece makamın en önemli asma karar perdesinin segâh olduğu ortaya çıkar. Bu ise makama tasavvufî ve lirik karakterli bir nitelik kazandıran önemli bir özelliktir.

Yerinde usşak-bayatî, basit İsfahan makamı dizisi

Yerinde usşak dörtlüsü Nevâda bûselik beşlisi Muhayyerde kürdî dörtlüsü

Nevâda bûselik dizisi

Birleşik İsfahan Makamı. Dizisi, basit İsfahan makamı dizisine zaman zaman düğâhta bir rast dörtlüsü eklenmesinden meydana gelir.

Yerinde basit İsfahan usşak-bayatî makamı dizisi

Yerinde usşak dörtlüsü Nevâda bûselik beşlisi

Düğâhta rast dörtlüsü

Nota yazımında donanımına uşşak-bayatî-basit İsfahan dizilerinde olduğu gibi sadece si için koma bemoî (segâh) yazılır, gerekli değişiklikler eser içerisinde gösterilir. Makamın yedeni rast, durağı düğâh, güçlüsü nevâ olup bu perde üzerinde bûselik çeşnisiyle yarım karar yapılır.

Birleşik İsfahan makamının en önemli asma karar perdesi basit İsfahanda olduğu gibi segâh perdesidir. Seyir sırasında sık sık basit İsfahan dizisine geçileceğinden segâh ve acem perdeleri arasında çokça gezinilecek ve segâhta fazlaca asma kararlar yapılacaktır. Ayrıca zaman zaman düğâh perdesindeki rast dörtlüsü de seyre karışacak ve nazarı olarak düğâh perdesinde rastlı asma kararlar yapılacaktır. Ancak düğâhtaki rast beşlisinin pratik kullanımı, düğâh perdesinde kalıştan ziyade bu dörtlünün seslerinin

daha çok re, do#, si, do#, re, do#, re tarzında bir nağme sıralanışı şeklindedir.

Diğer asma kararlar ise çârgâhta çârgâhlı ve rast perdesinde rastlı kalışlardır. Bu makamın oluşmasında önemli bir yeri olan düğâhtaki rast dizisiyle hiçbir zaman karar verilmez, tam karara yine basit İsfahan dizisiyle gidilir. Birleşik İsfahan makamının genişlemesi tiz taraftan ve aynen basit İsfahan makamının genişlemesi gibidir.

Nevâda bûselik dizisi

Yerinde usşak dörtlüsü Nevâda bûselik beşlisi Muhayyerde kürdî dörtlüsü

Yerinde basit İsfahan-bayatî dizisi

İnci-çıkıcı olarak kullanılan birleşik İsfahan makamının seyrine ya basit İsfahan dizisi veya düğâh perdesindeki rast dörtlüsüyle güçlü civarından başlanır. Zaman zaman düğâh perdesinde rast dörtlüsü gösterilerek basit İsfahan dizisinde gezinilir. Bir başka deyişle basit ve birleşik İsfahan dizilerinde birbirine sık sık geçkiler yapacak şekilde dolaşarak nevâ perdesinde bûselik çeşnisiyle makamın yarım kararı yapılır (bu makamdaki eserlerde sıkça rastlanan nevâda rast beşlisi sadece nevâ makamına bir geçkiden ibarettir). Yine karışık gezinilerek diğer asma kararlar ve gerekiyorsa genişlemiş bölge de gösterildikten sonra, mutlaka basit İsfahan dizisiyle düğâh perdesinde uşşak çeşnili tam karar yapılır.

Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi'nin zencir usulünde, "Gel ey nesîm-i sabâ hatt-ı yârdan ne haber"; Zaharya'nın ağır çember usulünde, "Leyle-i zülfün dil-i şeydâ (mecnûn) olur dîvânesi" mısralarıyla başlayan besteleri; İtrî Efendi'nin (bazı kaynaklarda Hamâmîzâde İsmâil Dede Efendi), "Yâ Rab kime feryâd edeyim yârin elinden" mısrayla başlayan ağır semâisi; Suphi Ziya Özbekkan'ın, "Ol nahl-i çemen serv-i hirâmân olacaktır" mısrayla başla-

yan yürük semâisi bu makamın en güzel örneklerindedir. Şarkı formundaki birçok eser arasında Üdî Nevres Bey'in ağır aksak usulünde, "Âşiyân-ı mürg-i dil zülf-i perîşânındadır"; Hacı Ârif Bey'in müsemmen usulünde, "Düşme ey âşık hayâle yağma yok" ve mürekkep nîm sofyân usulünde, "Canda haysiyet mi var sevda-yı cânân olmasa" mısrayla başlayan şarkıları ile, "Fesleğen ektim gül bitti" mısrayla başlayan türkü örnek olarak verilebilir. Ayrıca dinî müzik eserleri arasında Zekâi Dede'nin sofyân usulünde, "Sakin dünyâya aldanma"; Ali Rıza Şengel'in düyek usulünde, "Yâ kerîm Allah bize kıl mağfirat" mısralarıyla başlayan ilâhileri bu makamda bestelenmiş seçkin eserler arasında yer alır.

BİBLİYOGRAFYA :

Seydî, *el-Matla'*, TSMK, III. Ahmed, nr. 3459, vr. 8^b; Kantemiroğlu, *İlmü'l-mûsiki*, I, 102, 142; Hızır Ağa, *Tefhîmü'l-makâmât*, TSMK, Hazine, nr. 1793, vr. 11^b; Abdülbâki Nâsir Dede, *Tedkik u Tahkik*, Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 1242/1, vr. 12^b-13^a; Hâşim Bey *Mecmuası*, İstanbul 1280, s. 29; Ezgi, *Türk Musikisi*, I, 144-146; IV, 168, 249-250; Özkan, *TMNÜ*, s. 130-131, 301-304; Rauf Yektâ, *Türk Musikisi*, s. 81; Arel, *Türk Musikisi*, s. 224-226.

İSMÂİL HAKKI ÖZKAN

ISIK GÖL

Orta Asya'da bir göl
ve içinde bulunduğu coğrafi bölge.

Kırgızistan'ın kuzey kesiminde Küngey Ala, Terskey Ala, Kızıl-Ompul ve İçke Tasma dağlarının arasında deniz seviyesinden 1609 m. yükseklikte yer alır; yüzölçümü 6202 km², uzunluğu yaklaşık 185, genişliği 60 km. ve en derin yeri 702 metredir. Göle Isık Göl (Issık Köli) denilmesinin sebebi suyunun ılık olmasıdır; milâttan önce II. yüzyıl Çin kaynaklarında da Jé-hai (sıcak deniz) adıyla zikredildiği görülür. Kelime İslâm kaynaklarında İskuk, İskul, İsig-kul, İskul, İsi-kul şekillerinde geçer. Unkowskî, 1722'de yaptığı haritada bu-

Düyek

İsfahan makamı seyir örneği